

Η Προϊστορία της Γιουγκοσλαβίας

Rastko Vasić

Διευθυντής Ερευνών στο Αρχαιολογικό Ινστιτούτο
της Σερβικής Ακαδημίας Επιστημών - Βελιγράδι

Μετάφραση: Σ. Χατζηγεωργιάδου

Το έδαφος της σημερινής Γιουγκοσλαβίας περιλαμβάνει το κεντρικό τμήμα της Βαλκανικής χερσονήσου. Στα βόρεια βρίσκεται το νότιο τμήμα της πεδιάδας της Παννονίας με πλατιές και εύφορες πεδιάδες που διασχίζονται από τους ποταμούς Δούναβη και Τίσα. Στα νότια υπάρχουν ορεινές περιοχές που διακόπτονται από ποτάμια με εύφορες κοιλάδες. Τα εδάφη αυτά ήταν γεωγραφικά ανοικτά σε διάφορες επιρροές και μετακινήσεις που άφησαν τα ίχνη τους στην πολιτιστική εξέλιξη της περιοχής. Πολλές πολεμικές ομάδες και φυλές μετακινούνταν σ' αυτή την περιοχή σε περιόδους πολέμων, ενώ σε ειρηνικές περιόδους υπήρχε ανταλλαγή αγαθών, εμπειριών και ιδεών. Εξαιτίας της ιδιόμορφης γεωγραφικής της θέσης, η περιοχή έγινε σημαντικό σταυροδρόμι, το οποίο συνέδεε την κεντρική Ευρώπη στα βόρεια με την ανατολική Ευρώπη στα νότια, αλλά και τόπο συνάντησης στοιχείων από την Ανατολή, τη νότια Ρωσία και τη Μ. Ασία. Ταυτόχρονα υπήρχαν και επιρροές από τα δυτικά, κυρίως από τη δυτική Παννονία και τις ανατολικές Άλπεις. Παρά τις σχέσεις με τους γείτονες, η περιοχή διαμόρφωσε το δικό της ιδιαίτερο χαρακτήρα, τον οποίο παρατηρούμε στους τοπικούς πολιτισμούς που αναπτύχθηκαν σε όλη τη διάρκεια της Προϊστορίας.

Η Παλαιολιθική εποχή στην περιοχή της κεντρικής Βαλκανικής αντιπροσωπεύεται με ελάχιστες θέσεις, κυρίως λόγω απουσίας εκτεταμένων ερευνών. Από τα λίγα διαθέσιμα ευρήματα συμπεραίνεται ότι ο άνθρωπος κατοικούσε και δρούσε στην περιοχή κατά τη Μέση και την Ύστερη Παλαιολιθική εποχή. Ιδιαίτερα αναφέρεται το λατομείο πυριτόλιθου στο Kremenas κοντά στη Niš, το οποίο λειτουργούσε τους προϊστορικούς χρόνους, ίσως ήδη από τη Μέση Παλαιολιθική, και θα πρέπει να ήταν ένα από τα παλαιότερα γνωστά λατομεία πυριτόλιθου.

Οι πολιτισμοί της Μεσολιθικής περιόδου εμφανίζονται με πιο συγκεκριμένη μορφή στην περιοχή των στενών του Djerdap και αντιπροσωπεύονται από την πρώιμη φάση του πολιτισμού Lepenski Vir. Ο πολιτισμός αυτός, με τη μοναδική αρχιτεκτονική και τη γλυπτική σε λίθους, αποτελεί ένα από τα πλέον ασυνήθιστα και αυθεντικότερα φαινόμενα της ευρωπαϊκής Προϊστορίας. Έλαβε την ονομασία του από το χώρο όπου βρέθηκαν τα σημαντικότερα ευρήματα κοντά στο χωριό Boljetina, σε έρευνες που έγιναν μεταξύ 1965 και 1970 κατά τη διάρκεια διερευνητικών ανασκαφών στο Δούναβη για την κατασκευή Υ/Η σταθμού στο Šip.

Ο οικισμός του Lepenski Vir βρίσκεται σε πεταλόσχημο όρμο του ποταμού, με την πίσω πλευρά του να κλείνεται από υψηλούς βράχους. Πρόκειται για μια από τις ομορφότερες περιοχές των στενών του Djerdap. Στις επιχώσεις πάχους 2 έως 3,5 μ. εντοπίστηκαν 148 κατόψεις οικιών. Είναι τραπεζιόσχημες με καμπύλη την εμπρόσθια πλευρά και δάπεδα διαμορφωμένα με θρυμματισμένο ασβεστόλιθο. Στο εσωτερικό των οικιών, συνήθως στο κέντρο τους, βρίσκονται τετράγωνες εστίες διαμορφωμένες με λίθους. Εμπρός και πίσω από τις εστίες υπήρχαν μεγάλα ειδώλια και βωμοί με ή χωρίς διακόσμηση. Σύμφωνα με τις πασσαλότρυπες, οι οικίες είχαν σχήμα κόλουρου κώνου ή πολυεδρικό. Η κατασκευή τους γινόταν με βάση ορισμένες μαθηματικές αναλογίες: οριζόταν η διάσταση της εμπρόσθιας πλευράς και στη συνέχεια η ίδια απόσταση μεταφερόταν στις πλάγιες πλευρές, οι οποίες συνδεόμενες μεταξύ τους δημιουργούσαν ισοσκελές τρίγωνο, το οποίο με τη σειρά του όριζε την επιφάνεια στην οποία κατασκευαζόταν η οικία.

Παρόμοια αρχιτεκτονική δεν έχει εντοπισθεί αλλού και μάλλον πρόκειται για τοπικό δημιούργημα των κατοίκων του Djerdap. Η εξάρτηση της αρχιτεκτονικής από μαθηματικούς κανόνες θα πρέπει να είχε μαγικές αναφορές σχετικές με την κατασκευή και να σχετιζόταν με την ύπαρξη τελετής ίδρυσης του οικισμού.

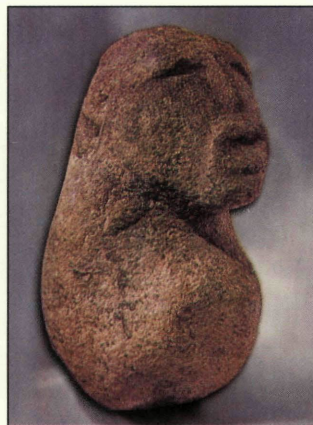
Κάτω από τα δάπεδα ή κοντά στις εστίες βρέθηκαν ταφές νεκρών σε ύπτια ή συσπειρωμένη στάση. Μερικοί νεκροί βρίσκονταν σε θέση οκλαδόν και θύμιζαν το τραπεζοειδές σχήμα των οικιών. Ίσως η θέση αυτή είχε ειδικό μαγικό συμβολισμό.

Εκτός από την ιδιαίτερη αρχιτεκτονική, ο πολιτισμός Lepenski Vir χαρακτηρίζεται και από τη μοναδική γλυπτική (εικ. 1). Έχουν βρεθεί περισσότερα από πέντε μεγάλα ειδώλια από αμμόλιθο δουλεμένα με κρούσεις ή χαράξεις. Τα περισσότερα ειδώλια έχουν αφηρημένες συνθέσεις ή απροσδιόριστα σχήματα. Ορισμένα έχουν εξπρεσιονιστική απόδοση με κεφάλια ανθρώπινα ή

ζώων σε φυσικό μέγεθος. Στα χαρακτηριστικά των ειδωλίων περιλαμβάνεται και η διακόσμηση, η οποία φανερώνει και την προέλευσή τους. Η διακόσμηση με γεωμετρικά θέματα ήταν διαδεδομένη στην περιοχή των στενών του Djerdap και πριν από την εμφάνιση του πολιτισμού Lepenski Vir. Φαίνεται ότι τα βότσαλα του ποταμού αποτελούσαν από παλαιότερα αντικείμενα λατρείας –σύμβολα της γέννησης από νερό και πέτρα, στοιχεία με τα οποία οι κάτοικοι του Lepenski Vir ήταν στενά συνδεδεμένοι. Τα παλαιότερα ειδώλια παριστάνουν πιθανότατα τα πρώτα ζώοντα όντα γεννημένα στο νερό, τους πρώτους προγόνους του ανθρώπου και της ζωής γενικότερα (εικ. 2). Οι άλλες μορφές των ζώων και των ψαριών εμφανίστηκαν στην περαιτέρω ανάπτυξη του μύθου.

Εκτός από τον οικισμό στο Lepenski Vir, στον ομώνυμο πολιτισμό ανήκουν και οι θέσεις Padina, Vlasac, Hajdučka Vodenitsa, όπου επίσης βρέθηκαν νεκροί ενταφιασμένοι σε ύπτια και συσπειρωμένη θέση, κατόψεις οικιών ίδιας μορφής, τμήματα ειδωλίων, βωμίσκοι, λίθινα εργαλεία, οστά, κεραμική και άλλα αντικείμενα. Ωστόσο, η τελειότητα των μαθηματικών αναλογιών στην αρχιτεκτονική και ο μεγάλος αριθμός ειδωλίων με συγκεκριμένες μορφές δείχνουν ότι ο οικισμός στο Lepenski Vir ήταν το κέντρο αυτού του πολιτισμού, ένα είδος ιερού κέντρου, έδρα μάγων και ιερέων που γνώριζαν τα μυστικά της γέννησης και της δημιουργίας.

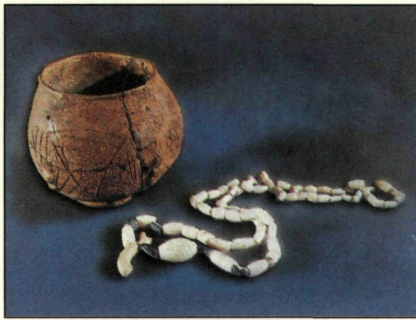
Στοιχεία του πολιτισμού Lepenski Vir εμφανίζονται και εκτός της περιοχής Djerdap, στον προϊστορικό οικισμό Velesnica κοντά στο Gladovo στην περιοχή Ključ, όπου από το 1980 μέχρι το 1984 –στο πλαίσιο των προκαταρκτικών εργασιών για την κατασκευή του δεύτερου Υ/Η στο Kjusak– αποκαλύφθηκαν δύο ακόσμητοι βωμίσκοι παρόμοιοι με αυτούς του Lepenski Vir. Βρέθηκε ακόμη ομαδική ταφή στο παλαιότερο τμήμα του οικισμού. Ο παλαιότερος σκελετός είναι παιδικός σε καθιστή θέση και συνδέεται πιθανώς με τελετή ιδρύσεως του οικισμού. Αυτά τα χαρακτηριστικά στοιχεία του πολιτισμού

Εικ.1: Λίθινο ειδώλιο του πολιτισμού Lepenski Vir (επονομαζόμενος “Αδάμ”) (Αρχαιότερη Νεολιθική)

Εικ.2: Λίθινο ειδώλιο του πολιτισμού Lepenski Vir (Αρχαιότερη Νεολιθική)

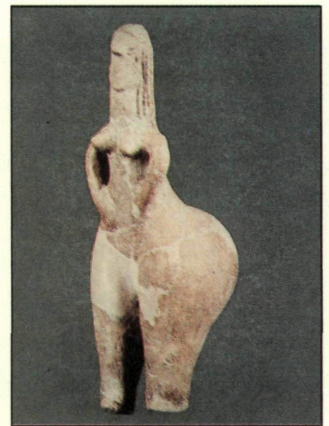
Εικ.3: Κεραμική και κόσμημα (περιλαίμιο) του πολιτισμού Starčevo (Μέση Νεολιθική)

Lepenski Vir που βρέθηκαν σε έναν τυπικό οικισμό του πολιτισμού Starčevo βοηθούν στη διαδικασία του χρονικού προσδιορισμού του πολιτισμού Lepenski Vir.

Χρονικά η αρχή του πολιτισμού Lepenski Vir τοποθετείται στη Μεσολιθική εποχή, όταν οι άνθρωποι ασχολούνταν κυρίως με ψάρεμα και κυνήγι, ενώ παράλληλα σημειώνονταν τα πρώτα βήματα εξημέρωσης των ζώων και κάποια πρόοδος στην κατασκευή

εργαλείων σε σχέση με την Παλαιολιθική εποχή. Το τέλος του τοποθετείται στην πρώιμη πρώτη φάση του πολιτισμού Starčevo, ο οποίος ανήκει στη Νεολιθική εποχή και χαρακτηρίζεται από την ανεπτυγμένη γεωργία, την κτηνοτροφία και τη μαζική χρήση της κεραμικής. Εκτός των άλλων, ο πολιτισμός Starčevo είναι σημαντικός λόγω της αδιαμφισβήτητης συνέχειας της πολιτιστικής εξέλιξης από τη Μεσολιθική στη Νεολιθική εποχή, γεγονός που δείχνει κάποια γνησιότητα του Νεολιθικού πολιτισμού στην ανατολική Γιουγκοσλαβία.

Ο πολιτισμός Starčevo πήρε την ονομασία από το ομώνυμο χωριό που βρίσκεται κοντά στο χωριό Pančevo, όπου βρέθηκαν για πρώτη φορά ίχνη αυτού του πολιτισμού, ο οποίος εξαπλώθηκε στην περιοχή της Γιουγκοσλαβίας κατά την Αρχαιότερη Νεολιθική. Δημιουργήθηκε στο Djerdap στο πλαίσιο του πολιτισμού του Lepenski Vir, ενώ συναντάται και στις θέσεις Blagotin στο Tristenik, Donja Branjevina στο Odžak, Pavlovac στη Vranja, Bujanj στη Niš, Gladnice στη Gracanica του Κοσόβου κ.λπ. Τα χαρακτηριστικά του πολιτισμού αυτού ήταν η αναπτυγμένη γεωργία, η προηγμένη κτηνοτροφία, η προτίμηση σε παραποτάμιες θέσεις. Τα σπίτια ήταν υπόγεια ή ισόγεια, ενώ πολλά ήταν τα κινητά ευρήματα, εργαλεία από λειασμένη ή λαξευμένη πέτρα και οστέινα, καθώς και άφθονη κεραμική. Κυριαρχούσαν τα στρόγγυλα ή ημισφαιρικά αγγεία, συνήθως με κωνική βάση ή χαμηλό πόδι, άριστης ή χονδροειδούς ποιότητας (εικ. 3). Μαζί με την κεραμική υπήρχαν μερικές φορές και πήλινα κυλινδρικά ειδώλια (εικ. 4). Ο πολιτι-

Εικ.4: Ειδώλιο (η επωνομαζόμενη "Κοκκινομάλλα θεά") από την Donja Branjevina

σμός Starčevo ήταν γνωστός σε πολλές περιοχές της Σερβίας, της Βοϊβοντίνας, της Σλοβενίας, της ανατολικής Βοσνίας, του Κοσόβου και της Μετοχίας, ενώ στις γειτονικές χώρες Ουγγαρία, Ρουμανία και Βουλγαρία συναντάται με διαφορετικές ονομασίες, όπως Kőrös, Criș, Kremikinci.

Το πρόβλημα της εμφάνισης του πολιτισμού του Starčevo συνδέεται στενά με την έναρξη της Νεολιθικής εποχής στη Βαλκανική χερσόνησο γενικότερα. Συμπεραίνουμε ότι με το πέρασμα του χρόνου η γεωργία εξαπλώθηκε σταδιακά και κατέκτησε τη Βαλκανική, αλλά οι ανασκαφές στο Djerdap έδειξαν μείξη στοιχείων του μεσολιθικού και του νεολιθικού πολιτισμού και αρχή της τοπικής καλλιέργειας σιτηρών. Αυτό αποτελεί απόδειξη για τον ενεργό ρόλο των αυτοχθόνων κατοίκων στη δημιουργία του πολιτισμού Starčevo.

Στο τέλος της Νεότερης Νεολιθικής στην κεντρική Βαλκανική αναπτύχθηκε ο πολιτισμός Vinča, ο οποίος προήλθε από την επαφή νέων αποίκων από την Ανατολή με στοιχεία του πολιτισμού Starčevo. Ο πολιτισμός Vinča γεωγραφικά εξαπλώνεται στην ίδια περιοχή με εκείνον του Starčevo με ορισμένες διαφορές. Έλαβε την ονομασία αυτή από τη θέση Άσπρος Λόφος στο χωριό Vinca κοντά στο Βελιγράδι, στις επιχώσεις του οποίου, πάχους 10,5 μ., εντοπίστηκε το 1905 για πρώτη φορά ένας τόσο σημαντικός πολιτισμός. Η ανασκαφή άρχισε το 1908 και με διακοπές συνεχίζεται μέχρι σήμερα.

Άλλες σημαντικές θέσεις αυτού του πολιτισμού είναι το Žarkovo και η Banjica κοντά στο Βελιγράδι, το Pločnik στο Prokuplja, το Gradac στη Zlokućana, το Divostin στο Kragujevac, το Pavlovac στη Vranja, το Jakovo-Kormadin και η Gomolava στο Srem, το Potporanj στο Vršca, το Valac και η Predionca στο Κόσοβο.

Οι οικισμοί του πολιτισμού Vinča ιδρύονταν συνήθως στις όχθες ποταμών ή σε χαμηλές πλαγιές. Τα σπίτια ήταν ισόγεια ή συχνότερα υπόγεια, τετράπλευρα με ένα ή περισσότερα δωμάτια διαφορετικών διαστάσεων. Οι τοίχοι ήταν κτισμένοι με πλέγματα κλαδιών και πηλό και μερικές φορές ενισχυμένοι με πέτρα. Το δάπεδο ήταν κατασκευασμένο από πατημένο χώμα ή από ξύλο στρωμένο με πηλό. Στο εσωτερικό των σπιτιών υπήρχε εστία με ίχνη μεταλλουργικών δραστηριοτήτων, ενώ οι εσωτερικοί τοίχοι μερικές φορές ήταν διακοσμημένοι με γεωμετρικά ή άλλα θέματα.

Εντοπίστηκαν ταφές με σκελετούς σε συσπειρωμένη θέση μέσα στους οικισμούς, όπως και στον πολιτισμό Starčevo.

Τα κτερίσματα είναι εξαιρετικά πλούσια και ποικίλα. Τα όπλα και τα εργαλεία είναι κατασκευασμένα από λειασμένη και στιλβωμένη πέτρα, από οστά και

κέρατα ζώων. Η κεραμική είναι χονδροειδής, μονόχρωμη στιλβωμένη, συνήθως γκριζα ή μελανή, διακοσμημένη με ρηχές αυλακώσεις, με εγχάρακτα γεωμετρικά θέματα και χρώμα το οποίο απολεπίζεται. Βασικά σχήματα είναι οι αμφικωνικές φιάλες με κυλινδρικό λαιμό ή κύπελλα ίδιας μορφής, αμφορείς με κυλινδρικό ή κωνικό λαιμό και τονισμένους ώμους. Ενδιαφέρον παρουσιάζουν τα ανθρωπόμορφα πώματα αμφορέων. Ιδιαίτερη ομάδα σκευών αποτελούν τα ζωόμορφα αγγεία με μορφή πουλιών, βοοειδών και άλλων ζώων.

Η ειδωλοπλαστική είναι χαρακτηριστική για τον πολιτισμό Vinča. Παρουσιάζει ανθρωπινες μορφές και μορφές ζώων. Οι ανθρωπινες παριστάνονται καθιστές ή όρθιες (εικ. 5). Στην αρχή έχουν κυλινδρικό ή επίπεδο σώμα χωρίς λεπτομέρειες, ακολουθούν την παράδοση του πολιτισμού Starčevo. Αργότερα, η μορφή των σωμάτων γίνεται περισσότερο φυσιοκρατική, τονίζεται ο ρεαλισμός, καθώς και η πλαστικότητα. Στην τελική φάση αυτού του πολιτισμού τα ειδώλια ακολουθούν μια χαρακτηριστική τεχνοτροπία: καλύπτονται με βαθιές χαράξεις ή γραπτή γεωμετρική διακόσμηση, η οποία συνήθως δεν ακολουθεί την ανατομία της μορφής και το ένδυμα. Από αυτά ξεχωρίζουν τα μεγάλα τριγωνικά πρόσωπα που αποδίδονται σε θεϊκές μορφές, οι οποίες καθορίζουν τη ζωή των ανθρώπων πάνω στη γη. Τα ανθρωπόμορφα ειδώλια είναι στην πλειοψηφία τους γυναικεία, παρουσιάζονται σαν θεές της γονιμότητας και του θανάτου, αλλά έχουν πιθανότατα και άλλες ιδιότητες.

Χρονολογικά, ο πολιτισμός Vinča πολύ συχνά χωρίζεται σε μια πρώιμη φάση που ονομάζεται Vinča Tordoš και σε μια νεότερη Vinča Pločnik. Σε πολλές περιοχές του πολιτισμού Vinča βρέθηκαν ίχνη επεξεργασίας μετάλλων, αρχικά χαλκού, για την κατασκευή εργαλείων και κοσμημάτων. Γι' αυτό πιστεύεται ότι η πρώιμη φάση (Vinča Tordoš) ανήκει στη Νεολιθική εποχή, ενώ η νεότερη (Vinča Pločnik) συνδέεται με μια νέα εποχή, τη Χαλκολιθική, οπότε αρχίζουν να χρησιμοποιούνται τα μέταλλα και αναπτύσσεται η μεταλλουργία. Αυτό αποδεικνύεται από τις ανασκαφές στη Rudna Glava στο Majdanpek, σημερινό ορυχείο χαλκού, στο οποίο βρέθηκαν σκωρίες με πέτρινα εργαλεία και κεραμικά σκεύη του πολιτισμού Vinča, τα οποία ανήκουν σε ένα ενδιάμεσο

Εικ.5: Γυναικείο ειδώλιο του πολιτισμού Vinča-Tordoš (Νεότερη Νεολιθική)

στάδιο αυτού του πολιτισμού και ονομάστηκε φάση Gradac. Αυτή η φάση τοποθετείται χρονικά ανάμεσα στην πρώτη και στη νεότερη φάση του πολιτισμού Vinča.

Η Χαλκολιθική εποχή στην κεντρική Βαλκανική δεν έχει σαν νέο στοιχείο μόνο τη χρήση μετάλλων αλλά και άλλες σημαντικές αλλαγές. Σε αντίθεση με την προηγούμενη γεωργική και κτηνοτροφική απασχόληση του πληθυσμού, οι κάτοικοι τώρα ασχολούνται κυρίως με τη νομαδική κτηνοτροφία χωρίς μόνιμες εγκαταστάσεις. Οι νομάδες φτάνουν από ανατολικά και βόρεια και καταλύουν την προηγούμενη νεολιθική ενότητα. Φανερές είναι οι διαφορές στα σχήματα της κεραμικής και στις μορφές της ειδωλοπλαστικής, όπως και στα εργαλεία και στα όπλα, τα οποία ακόμη είναι λίθινα ή οστέινα, εξαιτίας της μικρής ποσότητας διαθέσιμου χαλκού. Υπάρχουν επίσης και αλλαγές στην ταφή των νεκρών, καθώς πάνω από τους τάφους δημιουργούνται τύμβοι που είναι χαρακτηριστικοί για τις κτηνοτροφικές ομάδες. Με τον καιρό, οι νέες ομάδες αναμειγνύονται με τους παλαιούς κατοίκους και δημιουργούν μόνιμους οικισμούς, τους οποίους οχυρώνουν. Η οικονομία των κοινοτήτων βασίζεται πάλι στη γεωργία και στην κτηνοτροφία.

Κατά τη Χαλκολιθική περίοδο και πιο συγκεκριμένα στην φάση Vinča Pločnik αρχίζει η επεξεργασία των μετάλλων και δημιουργούνται νέες συνθήκες ζωής. Οι παλαιότερες κοινωνικοοικονομικές βάσεις, όπως είναι γνωστές στο πλαίσιο του πολιτισμού Vinča, εμφανίζονται ξεπερασμένες. Ακολουθεί η πολιτισμική ενότητα Bubanj-Salcutsa-Krvinodol, η οποία αποτελείται από μικρές ομοιογενείς ομάδες διασκορπισμένες στη Σερβία, Βουλγαρία και Ρουμανία και διατηρεί στο χαρακτήρα της ορισμένα παλαιά στοιχεία. Στην αρχή της Μέσης Χαλκολιθικής περιόδου έχουμε την εισβολή ομάδων, οι οποίες στις περιοχές της κεντρικής και ΝΑ Ευρώπης οδηγούν σε μεταβολές όχι μόνο του υλικού πολιτισμού αλλά και της οικονομίας και του τρόπου ζωής. Αυτές οι αλλαγές είναι συνδεδεμένες με τον πολιτισμό Baden και Kostolac. Κατά την ίδια περίοδο εμφανίζονται στοιχεία από τις στέπες και οι τάφοι με ώχρα και τύμβους. Αυτά τα στοιχεία διεισδύουν από τη νότια Ρωσία προς τη Δύση και συνδέονται με τη μετακίνηση των Ινδοευρωπαίων. Οι περισσότεροι τύμβοι στην περιοχή της Γιουγκοσλαβίας προέρχονται από το Rapdno και το Vrška της περιοχής Banat. Τους τύμβους χαρακτηρίζουν κιβωτιόσχημοι τάφοι με νεκρούς σε θέση συσπείρωσης. Μέσα στους τάφους βρίσκονται ώχρα διασκορπισμένη, ασημένιες και χρυσές περόνες. Η ανάμειξη της νέας ομάδας με τους παλαιούς κατοίκους πραγματοποιήθηκε στην αρχή της εποχής του Χαλκού. Έτσι μάλλον δημιουργήθηκαν οι πρώτες μεγάλες εθνικές ομάδες στα Βαλκάνια, των Ιλλυριών και των Θρακών.

Στα τέλη της Χαλκολιθικής εποχής, την πιο σημαντική εμφάνιση στη Σερβία αποτελεί ο πολιτισμός Vučedol που έλαβε την ονομασία από το χωριό Vučedol κοντά στο Vukovar στο δυτικό Srem. Χάρη στην οικονομική του ανάπτυξη, που οφείλεται στην κτηνοτροφία, ο πολιτισμός αυτός επεκτάθηκε από την ανατολική Σλοβενία και το Srem, στις χώρες του Δούναβη, στη δυτική Βαλκανική χερσόνησο, στην Παννονία και στα βόρεια μέχρι την Πράγα. Οι οικισμοί του πολιτισμού αυτού βρίσκονταν σε υψώματα κοιλάδων, δίπλα σε ποταμούς φυσικά οχυρωμένους. Οι οικίες είχαν αρκετά δωμάτια με κυκλικές εστίες, όπως μαρτυρούν πήλινα ομοιώματα σπιτιών. Στον υλικό πολιτισμό η κεραμική είχε ιδιαίτερη σημασία. Έχει βρεθεί σε μεγάλες ποσότητες, χοντροειδής και λεπτή, σε διάφορα σχήματα, πλούσια διακοσμημένη με εγχάρακτα γεωμετρικά θέματα γεμάτα με άσπρο χρώμα (εικ. 6). Τα εργαλεία και τα όπλα κατασκευάζονταν κυρίως από μέταλλο, αλλά χρησιμοποιούνταν επίσης οστέινα και λίθινα. Η μεταλλουργία ήταν αναπτυγμένη, το μέταλλο χυνόταν μέσα σε διπλές πήλινες μήτρες, τεχνική άγνωστη μέχρι τότε στην περιοχή. Η οικονομία στηριζόταν κυρίως στην κτηνοτροφία και τη μεταλλουργία. Ο πολιτισμός αυτός εξαπλώθηκε και σε άλλες περιοχές, όπως υποδηλώνει ο τάφος του Πρίγκιπα με το χρυσό πέλεκυ και το εγχειρίδιο στη θέση Maloj Grudi, στην περιοχή Tivac του Μαυροβουνίου. Με την πάροδο του χρόνου, ο πολιτισμός Vučedol έχασε το δυναμισμό του, με αποτέλεσμα τη διάλυσή του σε μικρές ομάδες. Αυτές θα αποτελέσουν τη βάση για την εξέλιξη της μελλοντικής Πρώιμης εποχής του Χαλκού.

Η εποχή του Χαλκού¹ στην κεντρική Βαλκανική χερσόνησο αντιπροσωπεύει την εποχή πολιτιστικής σταθερότητας και οικονομικών ευκαιριών. Είναι η περίοδος χρήσης χαλκού για την κατασκευή όπλων, εργαλείων και κοσμημάτων.

Εικ.6: Κεραμική πολιτισμού Vučedol (Υστερη Χαλκολιθική Γιουγκοσλαβίας)

Οι νέες μεταλλουργικές γνώσεις αναπτύχθηκαν στην Τρανσυλβανία και την περιοχή της Σερβίας, οι οποίες –χάρη στα πλούσια ορυχεία της στα Καρπάθια η πρώτη και στις μικρές ποσότητες κασσίτερου και αρσενικού η δεύτερη– εξελίχθηκαν σε σημαντικά κέντρα για την κατεργασία του μετάλλου. Τον χαλκό χρησιμοποιούσαν ως μέτρο συναλλαγής στην κτηνοτροφία και τη γεωργία. Οι οικισμοί του πολιτισμού αυτού συνήθως

1. Στη Γιουγκοσλαβία αρχίζει από το 2000 π.Χ. περίπου

χτιζόταν πάνω σε λόφους για προστασία από τις καιρικές συνθήκες και στις όχθες των ποταμών. Η ταφή των νεκρών γινόταν σε τύμβους ή νεκροπόλεις. Ένας άλλος τρόπος ταφής ήταν η καύση του νεκρού και η τοποθέτηση της τέφρας σε αγγείο. Η κεραμική αυτή την εποχή δεν είχε τα κλειστά νεολιθικά σχήματα και συχνότερα συναντώνται σύνθετα σχήματα. Η διακόσμηση είναι συχνά πολύ πλούσια, συνήθως εγχάρακτη με προσθήκη λευκής ύλης. Τα κοσμήματα αρχικά ήταν απλά, αλλά σταδιακά απέκτησαν σύνθετο και λεπτοδουλεμένο σχήμα. Το ίδιο ισχύει για τα όπλα. Υπήρχαν όπλα με πλούσια διακόσμηση, από τα οποία φαίνεται η κοινωνική θέση του τεχνίτη και του ιδιοκτήτη.

Στην Πρώιμη εποχή του Χαλκού εμφανίζονται περισσότερες ομάδες που προήλθαν από την ένωση στοιχείων της προηγούμενης χαλκολιθικής παράδοσης με τα νέα στοιχεία. Στα βορειοδυτικά, στη Σλοβενία, στο Srem και στη ΒΔ Σερβία δημιουργήθηκε ο πολιτισμός Vinkov, ο οποίος προήλθε κατά το μεγαλύτερο μέρος του από τον πολιτισμό Vučedol. Για τη δυτική Σερβία χαρακτηριστική είναι η ομάδα Belotič-Bela Crkva, γνωστή από τις νεκροπόλεις με τους τύμβους. Η προέλευσή τους αποδίδεται σε επιδράσεις από την Ανατολή. Στο Banat εμφανίζεται η ομάδα Moriška, η οποία δέχτηκε τις επιδράσεις των πρώιμων χαλκολιθικών στοιχείων. Στην κεντρική Σερβία αναπτύσσεται ο πολιτισμός Bubanj III, του οποίου χαρακτηριστικό είναι τα κύπελλα με δύο λαβές (κανθαρίσκοι).

Στη διάρκεια της επόμενης φάσης της Πρώιμης εποχής του Χαλκού εμφανίζεται η ομάδα Vatin, η οποία δημιουργήθηκε από τοπικούς φορείς χωρίς έξωθεν επιδράσεις. Έλαβε την ονομασία από το χωριό Vatin στο Vrška του Banat, όπου εντοπίστηκε για πρώτη φορά. Στην αρχή υπήρχε η εντύπωση ότι ήταν διαδεδομένη στο Banat, απ' όπου και εν μέρει επιδρούσε στις γειτονικές περιοχές. Ωστόσο, στη συνέχεια των ερευνών διαπιστώθηκε ότι η κεραμική του, χάρη στην οποία διακρίνεται, εμφανίζεται σε πολλές περιοχές της Βοϊβοδίνας και της Σερβίας. Ο πολιτισμός Vatin περιλαμβάνει μικρές ομάδες με κοινά γνωρίσματα. Το βασικό σχήμα στην κεραμική είναι τα κύπελλα με μία ή δύο λαβές, οι κυλινδρικές βάσεις, τα διπλά αγγεία κ.λπ. (εικ. 7). Επίσης χαρακτηριστικός είναι ο μεγάλος

Εικ. 7: Κεραμική πολιτισμού Vatin (Μέση εποχή του Χαλκού) Karanovo)

αριθμός των οστέινων εργαλείων με πλούσια διακόσμηση. Η διακόσμηση και η πιθανή χρήση διαβήτη για την κατασκευή των κύκλων πιστοποιεί την ύπαρξη ανεπτυγμένου πολιτισμού στο Αιγαίο.

Σημαντικές αρχαιολογικές θέσεις του πολιτισμού Vatin είναι εκτός από το Vatin, το Židovar και η Omoljica που βρίσκονται στο Pančevo του Banat, η Gomolava στο Srem, το Feudvar στο Mošorin, της Bačka, η Ljuljaci και η Dobrača στη δυτική Σερβία κ.λπ. Οι καινούργιες ανασκαφές στο χωριό Mojsinji στο Čačak έφεραν στο φως καμένους σκελετούς κάτω από τύμβους που υπήρχαν κατά τη Μέση εποχή του Χαλκού², κεραμική από το μετέπειτα πολιτισμό Vatin και λίγα χάλκινα εργαλεία, τα οποία συνδέουν την κεντρική Ευρώπη με το νότιο τμήμα της Βαλκανικής χερσονήσου. Τα ευρήματα από το Mojsinji αποδεικνύουν τη μεγάλη διάρκεια του πολιτισμού Vatin.

Παράλληλα με τη νεότερη φάση του πολιτισμού αυτού, στο τέλος της Μέσης εποχής του Χαλκού, εμφανίζεται στο κεντρικό τμήμα του Δούναβη η ομάδα Dubovac-Žuto Brdo, η οποία έλαβε το όνομά της από δύο περιοχές του Δούναβη, το Dubovo στο Banat και Žuto Brdo στην ανατολική Σερβία. Το πλέον σημαντικό χαρακτηριστικό αυτής της ομάδας είναι η άφθονη κεραμική, η ειδωλοπλαστική και τα κτερίσματα που βρέθηκαν στις νεκροπόλεις με τις τεφροδόχες κάλπες. Κύρια σχήματα οι μεγάλες υδρίες με πλατύ στόμιο, σφαιρικό σώμα και στενή βάση και οι φιάλες με δύο ή τέσσερις κάθετες λαβές, οι κυλινδρικές βάσεις, τα διπλά αγγεία κ.λπ. Στο εσωτερικό τους μπορεί να υπήρχαν καρποί. Υπάρχουν ακόμη πτηνόμορφα και ζωόμορφα αγγεία. Η διακόσμηση είναι εγχάρακτη με προσθήκη λευκού χρώματος και στιλβωμένη. Τα θέματα είναι γεωμετρικά σχήματα. Οι συνθέσεις καλύπτουν όλη την επιφάνεια του αγγείου διαμορφώνοντας κάποια ισορροπία.

Τα ειδώλια παριστάνουν γυναικείες μορφές που φορούν μακρύ ένδυμα. Οι τεχνίτες δίνουν μεγαλύτερη έμφαση στο άνω μέρος. Πιο γνωστό είναι το ειδώλιο του Kličevo με ύψος 34 εκ., το οποίο βρέθηκε στο χωριό Kličevo το 1880 και καταστράφηκε κατά τον Α΄ Παγκόσμιο Πόλεμο. Το ειδώλιο παριστάνει γυναικεία μορφή με μακρύ ένδυμα και κοσμήματα. Ενδιαφέρον παρουσιάζουν τα ομοιώματα αμαξών που βρέθηκαν στο χωριό Dupljaja στο νότιο Banat. Το πρώτο φέρει μορφή με ερυθρό χρώμα και το άλλο ανθρώπινη μορφή με τρία

Εικ.8: Ομοίωμα άμαξας με πτηνά από την Dupljaja

2. Στη Γιουγκοσλαβία αρχίζει από το 1550 π.Χ. περίπου

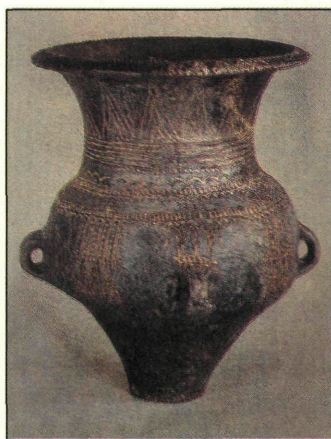
ζευγάρια πάπιες (εικ. 8). Και τα δύο ειδώλια αντιπροσωπεύουν στην ειδωλοπλαστική την τεχνοτροπία της ομάδας Dubovac-Žuto Brdo και δείχνουν τη θρησκευτική αντίληψη του δημιουργού. Ο ήλιος και τα πουλιά είναι στοιχεία τα οποία συνδέονται με τη λατρεία του ήλιου, ενώ τα πολυάριθμα γυναικεία ειδώλια στους τάφους βρίσκονται σε αντίθεση με τα νεολιθικά, που απεικονίζουν τη μεγάλη θεά της γονιμότητας, έχοντας πλέον σύνθετο χαρακτήρα και συγκεντρώνοντας διάφορες δοξασίες. Η λατρεία των νεκρών είχε καθορισμένο τελετουργικό.

Τα μέταλλα που συναντούμε στη Μέση εποχή του Χαλκού, τα οποία συνδέονται με τους πολιτισμούς Vatin και Dubovac-Žuto Brdo, είναι ποικίλα και ολιγάριθμα. Συχνά είναι συνδεδεμένα με βόρεια πρότυπα ή είναι απομιμήσεις τοπικών εργαστηρίων. Η ομάδα χρυσών ευρημάτων από τη θέση Velike Vrbice στο Δούναβη, η οποία αποτελείται από μαργαριτάρια και δακτυλίδια με εγχάρακτους πλοχμούς, μπορεί να θεωρηθεί προϊόν εισαγωγής από το Βορρά. Τα πολυάριθμα περικάρπια με τριγωνικές απολήξεις μοιάζουν με παλάμες χεριού. Συναντώνται συχνά στην πεδιάδα του Μεγάλου Μοράβα, είναι τοπικά δημιουργήματα, ορισμένα από τα οποία μπορεί να έχουν εξαχθεί στο Βορρά και στο Νότο (εικ. 9). Η διακόσμηση τους και ο αριθμός τους μας οδηγούν σε τοπικούς τεχνίτες, οι οποίοι δεν ήταν ακόμη σε θέση να κατασκευάσουν κομψοτεχνήματα από μέταλλο.

Στο τέλος της Μέσης και στις αρχές της Ύστερης εποχής του Χαλκού³ αναπτύσσεται μια ανομοιογένεια στον πολιτισμό Vatin. Δημιουργούνται πολλές νέες ομάδες, όπως είναι η ομάδα Belegiš στη Βοϊβοντίνα, η ομάδα Paraćin στην κεντρική Σερβία και η ομάδα Brnjica στη νότια Σερβία και στο Κόσοβο. Σε όλες αυτές τις ομάδες οι νεκροί θάβονται σε νεκροπόλεις, μέσα σε τεφροδόχες κάλπες με κεραμικά πτερίσματα (εικ. 10). Οι τεφροδόχες κάλπες έχουν κυλινδρικό λαιμό και τονισμένο

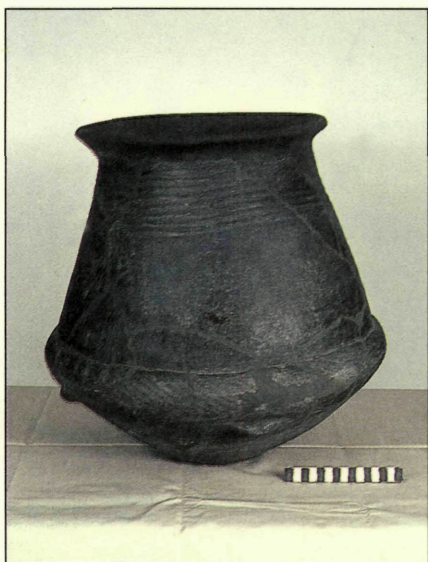

Εικ.9: Περικάρπιο από τη θέση Drmno Karanovo)

Εικ.10: Τεφροδόχος κάλη από το Dubovac

3. Στη Γιουγκοσλαβία αρχίζει από το 1300-1250 π.Χ. περίπου

Εικ.11: Τεφροδόχος κάλη από τη Jagodine (Ύστερη εποχή Χαλκού, φάση Gava)

ται στην περιοχή της Βοϊβοντίνα και της Σερβίας (εικ. 11). Σημειώνονται αλλαγές των ομάδων. Η ομάδα Belegiš στην τελική φάση της εποχής του Χαλκού έχει πλέον το όνομα Belegiš-Gava, ενώ οι ομάδες Paračin και Brijica εισάγουν ορισμένα νέα στοιχεία.

Αυτή η περίοδος χρονολογείται μεταξύ 1300 και 1000 π.Χ. και σχετίζεται με περισσότερους από 120 θησαυρούς χάλκινων αντικειμένων από την περιοχή της Σερβίας. Όμοιά τους υπάρχουν εκατοντάδες σε γειτονικές περιοχές, όπως στην Κροατία, την Ουγγαρία, τη Ρουμανία και γενικά σε όλη την περιοχή της Ευρώπης. Οι ομάδες αυτές περιελάμβαναν εργαλεία, όπλα, κοσμήματα, σκεύη, κομμάτια χαλκού κ.λπ. (εικ. 12). Τα περισσότερα έχουν μορφή ίδια με τα αντικείμενα από την Παννονία και την κεντρική Ευρώπη. Ωστόσο, πολλά έχουν τοπικό χαρακτήρα και ιδιαίτερο σχήμα, αποδεικνύοντας έτσι την ύπαρξη σημαντικών τοπικών μεταλλουργικών εργαστηρίων, τη φαντασία και τις δυνατότητες των τοπικών τεχνιτών.

Ο μεγάλος αριθμός των θησαυρών (ομάδων ευρημάτων), οι ποτιστικές ομάδες, τα ταφικά έθιμα, οι συχνές καταστροφές των οικισμών από φωτιά, οι διακοπές στις εγκαταστάσεις ορισμένων λόφων μαρτυρούν ανήσυχους καιρούς, οι οποίοι κυριαρχούσαν στα τέλη της εποχής του Χαλκού. Αναίτιες κινήσεις και μεταναστεύσεις διαφόρων ομάδων και φυλών παρατηρούνται στην ευρύτερη περιοχή, από την κεντρική Ευρώπη μέχρι την Αίγυπτο και από τη νότια Ρωσία μέχρι το Αιγαίο, και οδήγησαν στην κατάρρευση της

σώμα, οι φιάλες και τα κύπελλα είναι ευρύστομα, τα μέταλλα στους τάφους είναι πολύ συχνά. Αντίθετα, στην ανατολική Βοσνία και τη ΝΔ Σερβία επιβιώνει από τη Μέση εποχή του Χαλκού η φάση Glasinač, η οποία θα ακολουθήσει τη δική της πορεία στην εποχή του Σιδήρου. Κύριο γνώρισμα αυτής της φάσης είναι η συνέχιση των ενταφιασμών σε νεκροπόλεις με τύμβους, ακολουθώντας την παράδοση της προηγούμενης περιόδου.

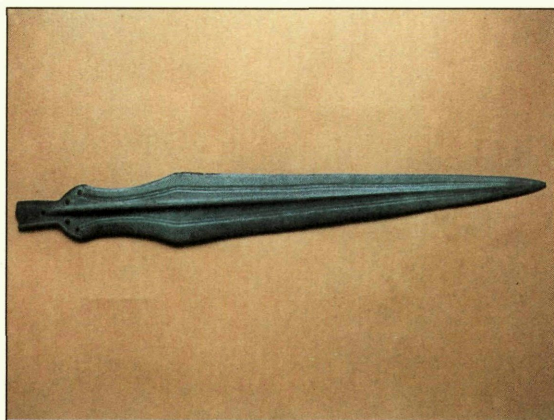
Στην τελευταία φάση της Ύστερης εποχής του Χαλκού εξαπλώνεται ο πολιτισμός με τις τεφροδόχες κάλπες από την Παννονία. Στο Νότο επικρατούν τα μελανά γεμίσματα στην κεραμική, γνωστή ως τύπος Gava, που βρέθηκε

Χετιτικής αυτοκρατορίας, την πτώση της Τροίας, την καταστροφή των μυκηναϊκών ανακτόρων, την εμφάνιση των Δωρικών φυλών και άλλων γεγονότων, τα οποία γνωρίζουμε περισσότερο από μύθους και από παραδόσεις παρά από ιστορικά τεκμήρια. Την πιο σημαντική αλλαγή και την αναστάτωση που επικρατούσε στην κεντρική Βαλκανική μπορούμε να παρακολουθήσουμε μόνο μέσα από αρχαιολογικά δεδομένα. Δεν οφείλεται σε εισβολή κεντροευρωπαϊκών ομάδων και ομάδων του Δούναβη με κατεύθυνση προς Νότο μέχρι το Δέλτα του Νείλου, όπως είχε θεωρηθεί, αλλά στις μετακινήσεις πολλών ομάδων και φυλών που σημειώνονται αυτή την περίοδο.

Στη βόρεια Βοσνία και τη Σλοβενία, οι πολιτισμοί με τις τεφροδόχες κάλπες συνεχίζουν να εξελίσσονται. Στην ανατολική Βοσνία και ΝΔ Σερβία δημιουργήθηκε η αξιόλογη ομάδα Glasinac, η οποία χαρακτηρίζεται από τις ταφές σε τύμβους. Το έθιμο αυτό επιβιώνει και αργότερα, ενώ στην κεντρική Βαλκανική και ειδικότερα στη Βοϊβοντίνα και τη βόρεια Σερβία εμφανίζεται τον 10ο αιώνα η ομάδα Bosut, η οποία προήλθε από την ένωση εισηγμένων στοιχείων και στοιχείων από την ομάδα Gava. Η δεύτερη φάση Basarabi τοποθετείται χρονικά στον 8ο π.Χ., με χαρακτηριστικό της τη διακόσμηση της κεραμικής. Εξαπλώθηκε από τις Άλπεις μέχρι τη Μαύρη Θάλασσα. Στο διάστημα αυτό, μικρές ή μεγάλες ομάδες από τα ανατολικά και νοτιοανατολικά εισέβαλαν στην περιοχή, ενώθηκαν με τον τοπικό πληθυσμό και δημιούργησαν νέες ομάδες και πολιτισμούς. Κατά την ένωση αυτή, το σίδηρο αντικατέστησε το χαλκό στην παραγωγή όπλων και εργαλείων. Έφθασε πλέον ο καιρός για τη σταθεροποίηση των ευκαιριών, την ένωση των κοινοτήτων, τη δημιουργία ενός στρατιωτικού αριστοκρατικού στρώματος, το οποίο τοποθετείται στην κορυφή της κοινότητας και κατευθύνει τα γεγονότα. Το φαινόμενο αυτό χαρακτηρίζει όχι μόνο τη Βαλκανική αλλά και όλη την Ευρώπη. Είναι η ώρα της εποχής του Σιδήρου με την πλήρη έννοια του όρου.

Όταν γίνεται λόγος για την Προϊστορία της Γιουγκοσλαβίας μπορούμε να τονίσουμε τα ακόλουθα:

- Για την Παλαιολιθική εποχή υπάρχουν πολλά στοιχεία σχετικά με την εμφάνισή της.
- Η Νεολιθική εποχή είναι η περίοδος της

Εικ.12: Ξίφος από το Pančevo (Υστερη εποχή Χαλκού)

μεγάλης πολιτισμικής και οικονομικής εξέλιξης αυτής της περιοχής. Είναι συνδεδεμένη με την εμφάνιση σημαντικών πολιτισμών, του Starčevo στην Αρχαιότερη και της Vinča στη Νεότερη Νεολιθική εποχή, όπως και ο ιδιόμορφος πολιτισμός Lepenski Vir στο φαράγγι του Djerdap.

- Κατά τη Χαλκολιθική εποχή, περίοδος χρησιμοποίησης του χαλκού και ανάπτυξης της μεταλλουργίας, η περιοχή δέχτηκε πολλές επιρροές. Είναι η εποχή των μετακινήσεων. Τη χαρακτηρίζει η εμφάνιση νέων πολιτισμικών ομάδων, μεταξύ των οποίων και ο πολιτισμός Vučedol. Από τις στέπες της νότιας Ρωσίας εξαπλώνονται στοιχεία που συνδέονται με την παρουσία Ινδοευρωπαίων στην Ευρώπη.
- Η εποχή του Χαλκού δεν αποτελεί περίοδο ιδιαίτερων εξελίξεων στην περιοχή. Υπάρχουν αρκετές ομάδες και πολιτισμοί, με σημαντικότερο τον πολιτισμό Vatin που χαρακτηρίζεται για την κεραμική του. Συνέβαλε ώστε να δημιουργηθούν στην Ύστερη εποχή του Χαλκού στη Βοϊβοντίνα και τη Σερβία πολλές πολιτισμικές ομάδες, όπως ο πολιτισμός Dubovac-Žuto Brdo με την ιδιόμορφη κεραμική και ειδωλοπλαστική.
- Η τελική φάση της εποχής του Χαλκού είναι περίοδος ανησυχίας και μετακινήσεων στον ευρύτερο χώρο, ο οποίος περιλαμβάνει και την περιοχή της Γιουγκοσλαβίας. Στη διάρκεια της επέρχονται σημαντικές μεταβολές στον υλικό πολιτισμό, οι οποίες θα οδηγήσουν στην εποχή του Σιδήρου.

Praistorija Jugoslavije

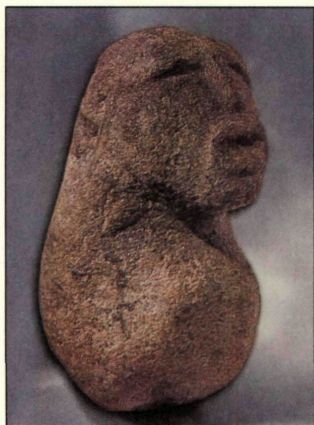
Rastko Vasić

Arheološki Institut - Beograd

Teritorija današnje Jugoslavije obuhvata centralni deo Balkanskog poluostrva, koji je na severu ograničen južnim delovima Panonije sa širokim i plodnim ravninama kroz koje teku reke Dunav i Tisa i na jugu brdovitim oblastima koje su takodje ispresecane plodnim rečnim dolinama. Tokom čitave praistorije ova teritorija je bila geografski otvoreno područje, podložno različitim uticajima i kretanjima, koji su ostavili traga na njen kulturni razvoj. Mnoge ratničke grupe i plemena kretale su se ovom oblašću u nemirnim vremenima dok su u mirnim periodima razmenjivani roba, iskustva i ideje. Specifičan geografski položaj učinio je ovu oblast važnom raskršnicom preko koje je centralna Evropa na severu bila povezana sa istočnim Mediteranom na jugu, ali i stečistem uticaja sa istoka, iz južne Rusije i Male Azije, kao i onih sa zapada, mahom iz zapadne Panonije i Istočnih Alpa. I pored raznovrsnih veza sa susedima izgradila je ova teritorija svoju sopstvenu fizionomiju, uočljivu najbolje kroz pojedine jedinstvene kulturne pojave tokom cele praistorije.

Nalazišta starijeg kamenog doba ili paleolita nisu poznata u većem broju na Centralnom Balkanu, mahom zbog slabe istraženosti. Po dosadašnjim nalazima može se zaključiti da je čovek obitavao ovu oblast u srednjem i kasnom paleolitu. Poseban fenomen predstavlja ležište kremena Kremenac kod Niša, eksploatisano tokom praistorije, možda već od srednjeg paleolita, što bi predstavljalo jedan od najranije poznatih rudnika kremena uopšte.

Mezolitске kulture na ovoj teritoriji javljaju se u odredjenijoj formi na području Djerdapske klisure i vezane su za početnu fazu kulture Lepenskog vira. Kultura Lepenskog vira sa svojom jedinstvenom arhitekturom i monumentalnom skulpturom od kamena predstavlja jedan od najneobičnijih i najoriginalnijih fenomena evropske praistorije. Dobila je ime po glavnom

Sl. 1: Kamena skulptura iz Lepenskog vira, "Adam". Stariji neolit.

nalazištu, Lepenskom viru kod sela Boljetina, istraživanom od 1965 do 1970 g., prilikom velikih zaštitnih iskopavanja na Dunavu u okviru izgradnje hidrocentrale kod Sipa.

Naselje Lepenskog vira nalazi se u potkovičastoj uvali, zatvorenoj visokim liticama sa zadnje strane, u jednom od najlepših i najslikovitijih delova Djerdapske klisure. U kulturnom sloju debelom od 2 do 3,5 m otkriveno je 148 kućnih osnova u više stambenih horizonata. Sve imaju oblik trapeza sa lučno povijenom čeonom stranom i podovima od nabijenog zdrobljenog krečnjaka. U unutrašnjosti kuća, obično u sredini, bila su smeštena pravougaona ognjišta od kamenih blokova. Ispred ili iza ognjišta postavljene su kamene skulpture ili ukrašeni i neukrašeni žrtvenici. Gradnja kuće je bila podvrgnuta određenim matematičkim merenjima: određen je raspon pročelja a onda je ta dužina prenet na bočne strane koje se spajaju u začelju, tako da je dobijen ravnostrani trougao čija temena određuju ravan nad kojom se diže objekat.

Ova arhitektura nema paralela i može se smatrati samostalnom tvorevinom stanovnika Djerdapa. Njena zavisnost od mera i proporcija govori o verovatnom magičnom značenju konstrukcije i postojanju neke vrste ritualne ceremonije prilikom osnivanja staništa.

Ispod podova kuća ili kod ognjišta nalaženi su ukopani skeletni grobovi u opruženom ili zgrčenom položaju. Neki od ovih grobova imaju neobični položaj sa nogama u sedećem položaju, tzv. a la turca, koji podseća na trapezoidnu osnovu kuća i može imati poseban magijski značaj.

Uz originalnu arhitekturu, Lepenski vir se ističe takodje po svojoj skulpturi koja je jedinstvena i usamljena pojava u arheologiji uopšte (Sl. 1). Nadjeno je pedesetak skulptura izradjenih od velikih oblutaka peščara koji su modelovani iskucavanjem i klesanjem. Najviše skulptura prikazuje apstraktne kompozicije ili neodredjene

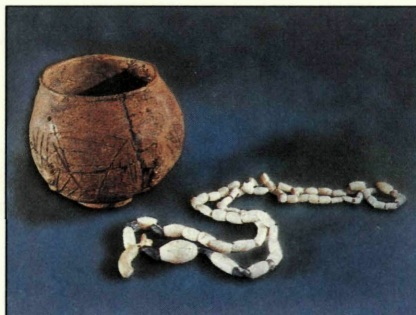
Sl. 2: Kamena skulptura iz Lepenskog vira, "Vodena vila". Stariji neolit.

forme dok jedan broj obradjuje figuralnu tematiku - snažne i ekspresivno stilizovane ljudske i životinjske glave i figure, najčešće u prirodnoj veličini. Sastavni deo skulpture predstavljaju ornamentalno ukrašeni spomenici koji ukazuju na njeno poreklo. Ukrašavanje kamena geometrijskim motivima bilo je rašireno u Djerdapskoj klisuri i pre nastanka lepenske kulture dok su veliki rečni obluci bili, kako izgleda, i ranije objekti kulta - simboli radjanja iz vode i kamena na koje su stanovnici Lepenskog vira bili životno upućeni (Sl. 2). Najstarije figure su najverovatnije prikazivale prva živa bića, rođena iz vode, praroditelje ljudi i života uopšte, dok su se ostale figure životinja i riba javile u toku daljeg razvoja mita.

Pored Lepenskog vira ovoj kulturi pripada više nalazišta na Djerdapu, Padina, Vlasac, Hajdučka vodenica i druga, na kojima su otkriveni grobovi sa opruženim i zgrčenim skeletima, ostaci kuća istih trapezoidnih konstrukcija, komadi skulpture, žrtvenici, alatke od kamena i kosti, keramika itd. kao na Lepenskom viru (Sl.3). Medjutim, savršenstvo matematičkih proporcija u arhitekturi i brojnost i raznovrsnost figuralne skulpture govore da je Lepenski vir bio centar ove kulture - neka vrsta svetog grada u kome su obitavali vrači i magovi zajednice, upućeni u tajne radjanja i stvaranja.

Elementi kulture Lepenskog vira javljaju se i van Djerdapa. U Velesnici, starčevačkom naselju, nizvodno od Kladova, na području Ključa, istraživanom od 1980 do 1984 g. prilikom zaštitnih radova u okviru izgradnje druge hidrocentrale na Dunavu kod Kusjaka, nadjena su dva neukrašena žrtvenika veoma slična onim u Lepenskom viru, dok je u zajedničkoj grobnici sa više skeleta koja je otkrivena u najstarijem sloju naselja, najniži skelet, dečiji, bio položen u sedećem položaju a la turca, što bi se moglo dovesti u vezu sa ritualom prilikom osnivanja naselja. Ovi lepenski elementi, nadjeni u jednom tipičnom starčevackom naselju, pomažu i hronološko opredeljenje kulture Lepenskog vira.

U hronološkom pogledu kultura Lepenskog vira pripada u svom početku mezolitu, kada se čovek pretežno bavio lovom i ribolovom ali se zapaža početak pripitomljavanja životinja i napredak u proizvodnji orudja u odnosu na paleolit , dok njen kraj zahvata ranu fazu starčevacke kulture koja pripada mlađem kamenom dobu i odlikuje se razvijenom zemljoradnjom i stočarstvom, kao i

Sl. 3: Keramika i nakit (ogrica) iz Lepenskog vira. Stariji neolit.

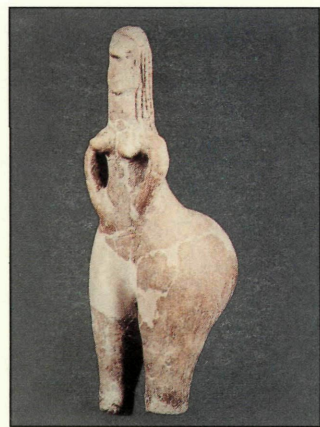
masovnom upotrebom keramike. Uz sve druge osobenosti ova kultura je važna i zbog nesumnjivog kontinuiteta kulturnog razvoja iz mezolitskog u neolitsko doba, što govori u prilog određene autohtonosti neolitske civilizacije u našim istočnim oblastima.

Starčevačka kultura, nazvana po selu Starčevu kod Pančeva gde su prvi put otkriveni njeni ostaci, raširena je u starijem neolitu na velikom prostoru, u Srbiji, Vojvodini, Slavoniji, Istočnoj Bosni, Kosovu i Metohiji. Posebno je bila zastupljena na Djerdapu u okviru kulture Lepenskôg vira. Pored Starčeva glavna nalazišta su Blagotin kod Trstenika, Donja Branjevina kod Odžaka, Pavlovac kod Vranja, Bubanj kod Niša, Rudnik na Kosovu itd. Karakteriše se razvijenom zemljoradnjom, intenzivnim stočarstvom, naseljima uz reku, nadzemnim kućama i zemunicama, i mnoštvom pokretnog materijala: alatkama od tesanog i glačanog kamena i kosti, kao i brojnom keramikom. Glavni oblik su kuglasti ili poluloptasti sudovi, obično sa koničnim postoljem ili niskom nogom grube ili finije fature, no često i slikani. Uz keramiku javlja se i figuralna zemljana plastika, najčešće stubastog oblika (Sl. 4).

Pitanje nastanka starčevačke kulture vezuje se tesno za početak neolitizacije Balkana uopšte. Pretpostavlja se da su se tekovine razvijene zemljoradnje širile postepeno sa jugoistoka u više talasa i lagano osvajale Balkansko poluostrvo ali su istraživanja na Djerdapu utvrdila mešanje mezolitske i neolitske populacije i početke lokalnog gajenja žitarica, što govori o aktivnoj ulozi autohtonog stanovništva u formiranju starčevačke kulture.

U vreme kasnog neolita na centralnom Balkanu se razvija vinčanska kultura, nastala sažimanjem ranijih starčevačkih elemenata sa novim doseljenicima sa jugoistoka. Vinčanska kultura zahvata slično područje koje i starčevačka sa izvesnim razlikama. Kultura je dobila ime po selu Vinči kod Beograda, čiji 10,5 m debeo kulturni sloj predstavlja prvo otkriveno i jedno od njenih najvažnijih nalazišta. Vinča je otkrivena 1905 g. , iskopavanja su počela 1908 g. i sa prekidima traju i danas.

Ostala istaknuta nalazišta ove kulture su Žarkovo i Banjica kod Beograda, Pločnik kod Prokuplja, Gradac kod Zlokućana, Divostin kod

Sl. 4: Ženska Figura iz Donje Branjevine, nazvana "Crvenokosa boginja", Stariji neolit.

Kragujevca, Pavlovac kod Vranja, Jakovo-Kormadin i Gomolava u Sremu, Potporanj kod Vršca, Valač i Predionica na Kosovu.

Naselja vinčanske kulture podignuta su obično na rečnim terasama ili blagim padinama. Kuće su mogle biti zemunice ili česče, nadzemne građevine četvorougaoanog oblika sa jednom ili više odaja različitih dimenzija. Zidovi su bili od kolja opletenog prućem i oblepljenog blatom, katkad ojačani kamenjem. Pod je bio od nabijene zemlje ili drvenih greda, premazanih blatom. Unutar kuća su se nalazila potkovičasta ognjišta dok su unutrašnji zidovi katkad ukrašavani geometrijskim ili drugim elementima.

Preovladjuju i dalje grobovi sa zgrčenim skeletima ukopani u naseljima kao u starčevačkoj kulturi.

Pokretni materijal je izuzetno bogat i raznovrstan. Orudja i alatke su načinjene od tesanog ili glačanog kamena, od kosti i roga. Keramika je gruba i fina, glačana monohromna, obično siva ili crna. Ornamentisana je plitkim kanelurama, urezanim geometrijskim motivima i bojom koja se otire. Osnovni oblici su bikonične zdele sa cilindričnim vratom ili pehari istog oblika na visokoj nozi, zatim amfore kruškolikog oblika sa cilindričnim vratom ili koničnim vratom i širokim ramenima. Posebno zanimljivi oblici su poklopci za amfore sa predstavom lica - prosopomorfni poklopci. Posebnu grupu posuda sačinjavaju zoomorfne vaze u obliku ptica, goveda i drugih životinja.

Plastika je naročito karakteristična za vinčansku grupu i prikazuje ljudske i životinjske figure (Sl. 5). Prikazane su ljudske glave ili figure, stojeće ili sedeće na prestolu. U početku imaju valjkasto ili pljosnato telo bez isticanja detalja u čemu prate starčevačku tradiciju, no kasnije su oblici tela više naznačeni a realizam i trodimenzionalnost naglašeniji. U poznoj fazi razvoja kulture, međjutim, ove statue odlikuje izrazita stilizacija koja je potencirana urezanom ili slikanom geometrijskom ornamentikom koja obično ne prati anatomske oblike i komade odeće. U ovom se posebno ističu velika trougaona lica koja ovaploćuju neke bezlične i univerzalne božanske delioce pravde od kojih zavisi život ljudi na zemlji. Ljudske figure, većinom sa naglašenim ženskim atributima,

Sl. 5: Ženska figura iz Vinče (faza Vinča-Tordoš). Mladji neolit.

interpretovane su kao boginje plodnosti i smrti, ali one u sebi sažimaju verovatno i druge karakteristike.

U hronološkom pogledu vinčanska kultura se obično deli na jednu stariju fazu (Vinča-Tordoš) i jednu mlađu (Vinča -Pločnik). Na mnogim nalazištima vinčanske kulture otkriveni su tragovi prerade metala, pre svega bakra za izradu orudja i nakita, pa se stoga smatra da starija faza pripada kasnom neolitu dok se mlađa može vezati za novo eneolitsko doba , vreme početka upotrebe metala i primarne metalurgije. To je potvrđeno iskopavanjima u Rudnoj Glavi kod Majdanpeka, današnjem rudniku bakra gde su otkrivena stara okna sa kamenim alatima i vinčanskim keramičkim posudama koje pripadaju jednoj međufazi u razvoju ove kulture, gradačkoj fazi, datovanoj na prelaz starije u mlađu vinčansku fazu. Istraživanja na Rudnoj Glavi su važna jer pokazuju da je eksploatacija rude u ovoj primarnoj fazi bila nezavisna od uticaja eventualnih grupa došljaka.

Eneolitsko doba ne donosi kao novinu samo početak upotrebe metala nego i druge bitne promene na Centralnom Balkanu. Za razliku od ranijeg zemljoradničkog stanovništva koje se bavilo i stočarstvom, sada preovladjuju stočarsko-nomadske grupe, često bez stalnog prebivališta, koje stižu sa istoka i severa i razbijaju ranije neolitsko jedinstvo. Uočljive su razlike u oblicima keramike i plastike, kao i u oružju i oruzju gde se kamen i kost, zbog malih količina bakra u opticaju, još uvek zadržavaju u upotrebi. Javljaju se bitne razlike i u sahranjivanju. Ono je i dalje pretežno skeletno ali se iznad grobova sada dižu humke sto je karakteristično za stočarske populacije. Vremenom se novodošavše stočarske grupe mešaju sa starosedeocima i osnivaju stalnija naselja koja utvrđuju dok se zemljoradnja po ekonomskoj važnosti izjednačuje sa stočarstvom.

Eneolitski period je trajao veoma dugo, nekih dve hiljade godina. Prva eksploatacija metala počinje u okviru neolitskih kultura, vinčansko-pločničke faze pre svega, i javlja se pokušaj prilagođavanja neolitskih kultura novim uslovima života. Vinčanska kultura, međutim, nije mogla da se održi na ranijim društveno-ekonomskim osnovama koje su u novim uslovima bile zaostale i prevaziđjene. Nju smenjuje veliki ranoeneolitski kompleks Bubanj- Salkuca-Krivodol, koji se sastoji od više manjih grupa raširenih u Srbiji, Bugarskoj i Rumuniji i u svojoj osnovi delimično zadržava neke starije elemente. Početkom srednjeg eneolita dolazi do prodora novih populacija koji na prostoru Srednje i Jugoistočne Evrope dovode do promena ne samo materijalne kulture nego i privredne strukture i načina života. Te promene su vezane za badensku i

kostolačku kulturu. U to vreme se datuje i prodor stepskih elemenata i grobova sa okerom pod tumulima iz Južne Rusije na zapad. Oni se vezuju za pojavu Indoevropljana, koji su u nekoliko talasa u vremenu od više stotina godina naselili Evropu. Mešavinom ovih novoprispelih grupa sa starosedelačkim stanovništvom stvorene su početkom bronzanog doba, kako se misli, prve osnove velikih etničkih grupacija na Balkanu, Ilira i Tračana.

Najznačajnija pojava u eneolitu kod nas je vučedolska kultura, nazvana po glavnom nalazistu Vučedolu kod Vukovara u zapadnom Sremu. Zahvaljujući svom ekonomskom procvatu, baziranom mahom na stočarstvu, ona se iz istočne Slavonije i Srema u kasnoj fazi raširila u srednje Podunavlje, na zapadni Balkan, zahvatila celu Panoniju i stigla do češke. Naselja su imala oblik veštački formiranih uzvišenja u ravnici - telova, često na rečnim terasama ili su bila

Sl. 6: Zdelo iz Vučedola. Kasni eneolit.

gradinskog tipa. Kuće su imale nekoliko odaja, kružna ognjišta i nameštaj, o čemu govore sačuvani modeli u keramici. U materijanoj kulturi keramika zauzima posebno mesto. Nadjena je u velikim količinama, gruba i fina, različito oblikovana i bogato ukrašena geometrijskim motivima u nekoj vrsti duborezne tehnike koja je potom ispunjena belom inkrustacijom (Sl. 6). Orudje i oružje je izrađivano mahom od metala mada su kost i kamen još bili u

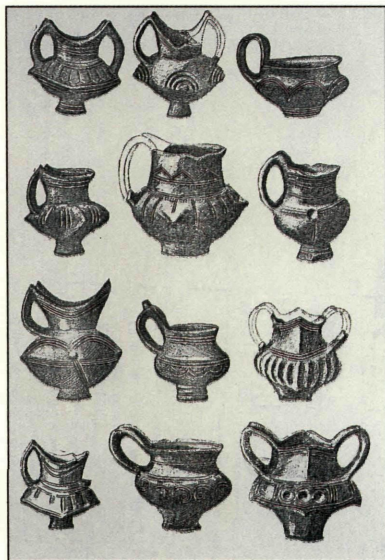
upotrebi. Metalurgija je bila razvijena, ovladalo se livenjem u dvodelnim keramičkim kalupima, što je dovelo do serijske izrade pojedinih proizvoda. Socijalno raslojavanje zasnovano mahom na razvoju stočarstva i metalurgije, i sirenje kulture na veliki prostor, o čemu rečito svedoči kneževski grob sa zlatnom sekirom i bodežom ove kulture u Maloj Grudi u Tivatskom polju u Crnoj Gori, dovelo je do slabljenja kohezionog jedinstva vučedolskog kompleksa i njegovog raspada na više manjih celina. One će postati osnova za razvoj budućih grupa ranog bronzanog doba.

Bronzano doba na tlu Centralnog Balkana predstavlja vreme odredjene stabilizacije kulturnih i ekonomskih prilika. To je period intenzivne upotrebe bronzе za izradu oružja, orudja i nakita. Nova metalurška znanja raširila su se u naše krajeve iz Transilvanije gde su se zahvaljujući bogatstvu Karpata rudama, razvili značajni centri za obradu metala. Medjutim zbog nedostatka kalaja i

arsena na našem području, bronza je zamenjivana za stočarske i zemljoradničke proizvode i delom preradjivana u domaćim radionicama. Naselja su se obično nalazila na brežuljcima pogodnim za odbranu ali takodje na obalama reka. Sahranjivanje je bilo različito, vršeno je spaljivanje sa urnom ili bez nje i inhumacija, pod tumulima ili u ravnim nekropolama. U pogledu pokretnog materijala, keramika odgovara novom vremenu, nema više zatvorenih neolitskih formi i sve se više sreću složeni oblici sa maštovitim detaljima koji podražavaju metalne predmete. Ukrašavanje je često veoma bogato, urezane linije se ispunjavaju belom bojom, javlja se i kanelovanje. Nakit, u početku jednostavan, dobija vremenom složene i zamršene oblike. Slično je kod oružja gde su pojedini komadi bogato i fino ukrašeni ističući veštinu majstora ali takodje povlašćeni društveni status vlasnika.

U ranom bronzanom dobu javlja se više manjih grupa nastalih sažimanjem ranijih eneolitskih tradicija sa novodošavšim elementima. Na severozapadu, u Slavoniji, Sremu i severozapadnoj Srbiji formirana je vinkovačka kultura. nastala dobrim delom na vučedolskim tradicijama, za Zapadnu Srbiju karakteristična je grupa Belotič-Bela Crkva po nekropolama sa humkama čiji se nastanak vezuje indirektno za uticaje sa istoka, u Banatu se javlja moriška grupa, opet pretežno pod uticajima ranijih eneolitskih elemenata, dok se u Centralnoj Srbiji razvija grupa Bubanj III, karakteristična po peharima sa dve drške, nastala delom takodje na eneolitskoj tradiciji.

Tokom kasnije faze ranog bronzanog doba javlja se na našem prostoru vatinska grupa, formirana najverovatnije najvećim delom na autohtonim osnovama. Nazvana je po nalazištu Vatin kod Vršca u Banatu, gde je prvi put otkrivena. U početku se smatralo da je bila raširena u Banatu odakle je uticala na susedne oblasti, ali su poslednja istraživanja pokazala da se vatinska keramika, po kojoj se grupa posebno odlikuje, javlja na širokom prostoru, gotovo na celoj teritoriji Vojvodine i dobrom delu Srbije, tako da je najverovatnije reč o vatinskom kulturnom kompleksu sastavljenom od više manjih grupa sa sličnim karakteristikama. Osnovni keramički oblik su pehari sa oštro raščlanjenom profilacijom

Sl. 7: Keramika vatinske kulture. Srednje bronzano doba.

i jednom ili dve drške koje prelaze obod (Sl. 7). Za vatinsku grupu su takodje karakteristični brojni predmeti od kosti vešto obradjeni i bogato ukrašeni. Pravilnost ornamentike i verovatna upotreba neke vrste šestara u izradi krugova i kružića ukazuje na dodire sa razvijenim civilizacijama u Egeji.

Sl. 8: Duplajaska kolica. Srednje bronzano doba.

Glavna vatinska nalazišta su Vatin, Židovar i Omoljica kod Pančeva u Banatu, Gomolava u Sremu, Feudvar kod Mošorina u Bačkoj, Ljuljaci i Dobrača u zapadnoj Srbiji itd. Nova iskopavanja u selu Mojsinju kod Čačka otkrila su spaljene grobove pod humkama iz srednjeg bronzanog doba sa vatinskom keramikom kasnije faze i retkim bronzanim predmetima, materijalom koji se vezuje za Srednju Evropu i za jug Balkanskog poluostrva. Nalazi iz Mojsinja govore jasno o raznovrsnosti vatinskog kulturnog kompleksa i njegovoj dugotrajnosti.

Paralelno sa mladjom fazom vatinske grupe, u toku srednjeg bronzanog doba, javlja se u Srednjem Podunavlju dubovačko-žutobrdská grupa, nazvana po dva nalazista na Dunavu, Dubovcu u Banatu i Žutom Brdu u Istočnoj Srbiji. Najznačajnije odlike grupe su njena keramika i plastika, nadjene u velikom broju kao grobni prilozi u ravnim nekropolama sa urnama. Glavni oblici su velike urne sa cilindričnim vratom, levkasto raširenim obodom, zaobljenim trbuhom i suženim dnom sa dve ili četiri vertikalne drške na truhu (Sl.10), zatim zdele sa raširenim ili uvučenim obodom, pehari sa jednom ili dve drške koje prelaze obod, dvojni sudovi, cilindrična postolja itd. Ukrašavanje je vršeno urezivanjem i žigosanjem a ornamenta su ispunjeni belom inkrustacijom, Motivi su geometrijski i komponovani su po celoj površini suda s težnjom da se izbegnu praznine ali i pored toga ravnoteža i organizacija kompozicije dominiraju na većini ovih vaza. Javlja se i zoomorfnu posudje, najčešće u obliku ptica.

Figuralna plastika prikazuje mahom ženske figure sa dugačkom suknjom i stilizovanim gornjim delom. Najpoznatija je tzv. Kličevački idol, visok 34 cm, nadjen u selu Kličevcu 1880 g. i uništen u vreme prvog svetskog rata. Idol predstavlja žensku figuru sa dugačkom suknjom i urezanim nakitom. Još zanimljivija su dvojna kolica iz sela Dupljaje u južnom Banatu, jedna sa ljudskom figurom i oštećenom rudom, i druga sa ljudskom predstavom i tri upregnute patke (Sl. 8). Obe figure stilski odgovaraju plastici dubovačko-žutobrdské grupe i

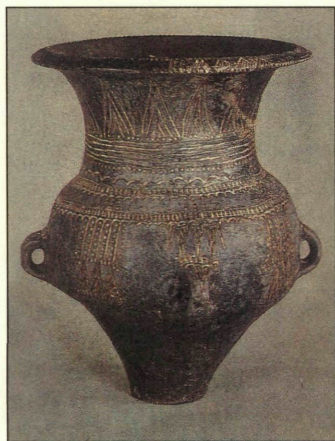

Sl. 9: Bronzana narukvica iz Drmna. Srednje bronzano doba.

ukazuju na razvijene religijske koncepcije njihovih sopstvenika. Sunčev disk i ptice su elementi koji se vezuju za obožavanje sunca dok veliki broj ženskih figura u grobovima ima, nasuprot neolitskim statuetama koje prikazuju veliku boginju plodnosti, složeniji karakter u kome su bila zastupljena različita verovanja a kult mrtvih imao odredjenu ulogu.

Metalni nalazi srednjeg bronzanog doba koji se vezuju za vatinsku i dubovačko-žutobrdsku grupu nisu brojni. Oni najčešće predstavljaju srednjoevropske oblike nakita koji su uvezeni sa severa ili njihove imitacije načinjene u domaćim radonicama. Zlatna ostava iz Velike Vrbice na Dunavu koja se sastoji od perli, lunulastih privesaka i navijenih prstenova sa urezanim girlandama mogla bi se smatrati import sa severa. S druge strane masivne šakaste grivne ili nanogvice sa krajevima trouglastog oblika koji podsećaju na šaku, nadjene mahom u dolini Velike Morave, su domaći proizvod, čiji su pojedini komadi izvezeni na sever i jug (Sl. 9). Njihova geometrijska ornamentika, masivnost i nezgrapnost upućuju na domaće majstore koji su bili još uvek nevešti da stvore finije metalne proizvode.

Kraj srednjeg i početak kasnog bronzanog doba označavaju potpunu dezintegraciju vatinske kulture i formiranje više novih grupa, dobrim delom na njenim osnovama, kao što su belegiška grupa u Vojvodini, paraćinska grupa u centralnoj Srbiji i brnjička grupa u južnoj Srbiji i na Kosovu. U svim ovim grupama pokojnici se sahranjuju u ravnim nekropolama sa urnama, keramički oblici, obicno neukrašeni, su visoke urne sa cilindričnim vratom i naglašenim trbuhom i zdele sa raširenim obodom, plastike gotovo da nema, a metal u grobovima je relativno redak. Nasuprot tome, u istočnoj Bosni i jugozapadnoj Srbiji egzistira od srednjeg bronzanog doba glasinačka kultura, karakteristična po nekropolama pod tumulima, koja prati tu tradiciju i koja ce nastaviti kontinuirano svoj razvoj u gvozdeno doba (Sl. 10).

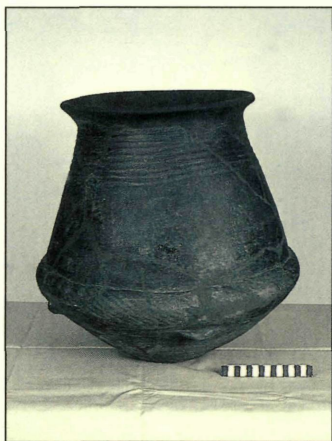

Sl. 10: Urna iz Dubovca. Srednje bronzano doba.

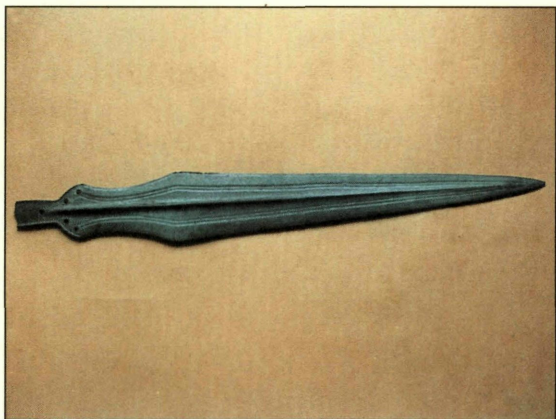
U poznoj fazi kasnog bronzanog doba, pod uticajem širenja kulture polja sa urnama iz Panonije na jug i dominacije crne kanelovane keramike poznate kao keramika Gava tipa na području Vojvodine i većeg dela Srbije, dolazi do delimične transformacije pomenutih grupa (Sl. 11). Belegiška grupa dobija u kasnoj fazi naziv grupa Belegiš-Gava, dok paraćinska i brnjička grupa takodje prihvataju neke nove elemente.

Za ovaj period koji se datuje u vreme između 1300 i 1000 g. pre n.e. vezuje se preko 120 ostava bronzanih predmeta sa našeg područja koje su istovremene sa više stotina sličnih ostava u susjednim oblastima, Hrvatskoj, Mađarskoj, Rumuniji i širom Evrope uopšte. Ostave su sadržale orudje, oružje, nakit, posudje, komade bronzе itd. (Sl. 12), većinom oblike koji imaju paralele u Panoniji i Srednjoj Evropi, ali i lokalne tipove kao i unikate koji ukazuju na postojanje značajnih domaćih metalurških radionica i mogućnosti i maštovitost domaćih majstora.

Veliki broj ostava, novi tipovi materijalne kulture, novi oblici sahranjivanja, česti tragovi paljevina u naseljima, prestanak života na utvrđenim brežuljcima, govore o nemirnim vremenima koja su zavládala krajem bronzanog doba, prouzrokovana kretanjima i migracijama različitih grupa i plemena na širokom prostoru, od srednje Evrope do Egipta, od Južne Rusije do Egeje. Oni su doveli do propasti Hetitskog carstva, pada Troje, rušenja mikenskih palata, dorske seobe i drugih događaja o kojima znamo više iz legendi i predanja nego istorijskih dokumenata, ali i do značajnih promena i potresa na Centralnom Balkanu koje možemo da pratimo samo kroz arheološka dokumenta. Reč nije o invaziji srednjoevropskih i podunavskih grupa na jug do delte Nila, kako se smatralo

Sl. 11: Urna iz Jagodine (faza Gava). Kasno bronzano doba.

Sl. 12: Mač iz Pančeva. Kasno bronzano doba.

ranije, nego o lančanom kretanju više grupa i plemena koje je predstavljalo suštinu zbivanja ovog perioda i zahvatilo široka prostranstva.

U severnoj Bosni i Slavoniji, varijante kulture polja sa urnama nastavljaju jedno vreme dalji razvoj, u istočnoj Bosni i jugozapadnoj Srbiji glasinačka grupa karakteristična po grobovima pod humkama takodje egzistira dalje, dok se na Centralnom Balkanu, opustelom posle predjašnjih zbivanja, pojavljuje u 10 veku nova bosutska grupa rasprostranjena u Vojvodini i severnoj Srbiji, nastala mešavinom ostataka nosilaca Gava keramike sa pridošlim elementima. Njena druga, basarabi faza datovana u 8 vek pre n.e. karakteristična je po veoma dekorativnoj basarabi keramici, rasprostranjenoj među različitim kulturnim grupama od Alpa do Crnog mora. To je vreme invazije više manjih ili većih grupa sa istoka i jugoistoka, koje su se sjedinile sa domorocima i formirale nove i izmenjene grupe i kulture. Zahvaljujući ovim vezama gvozđje preuzima ulogu bronzе u izradi oružja i orudja. Dolazi do određene stabilizacije prilika, ujedinjenja u veće zajednice, formiranja jednog snažnog vojničkog aristokratskog sloja koji se stavlja na celo plemenskih zajednica i upravlja događajima, što je karakteristika ne samo Balkana nego cele Evrope. Nastaje doba gvozđja u pravom smislu te reči.

Ukratko, kada je reč o praistoriji Jugoslavije, može se reći da

- Doba paleolita nije još dovoljno poznato ali postoje indicije da je naša teritorija bila intenzivno nastanjena.
- Doba neolita je period velikog kulturnog i ekonomskog procvata ove teritorije, koje je obeleženo pojavom značajnih kultura, starčevačkom u starijem, i vinčanskom u mlađem neolitu, kao i jedinstvenom kulturom Lepenskog vira u Djerdapskoj klisuri.
- U eneolitu, periodu primarne eksploatacije bakra i daljeg razvoja metalurgije, ovo područje je izloženo brojnim uticajima i migracijama sa strane i karakteriše se pojavom novih grupa, od kojih je najznačajnija vučedolska kultura. U eneolitu dolazi i do širenja stepskih elemenata iz Južne Rusije u nekoliko talasa koji se vezuju za indoevropskizaciju Evrope.
- Bronzano doba ne predstavlja vreme nekog posebnog procvata ove teritorije. Javlja se više grupa i kultura, od kojih su najizrazitije vatinska, karakteristična najviše po keramici, rasprostranjena u Vojvodini i Srbiji, i dubovačko-žutobrdaska, zanimljiva po originalnoj keramici i plastici.
- Kraj bronzanog doba je vreme pokreta, nemira i migracija na širem prostoru koji zahvataju i našu teritoriju i dovode do bitnih promena u materijalnoj kulturi i početka gvozdenog doba.